

In het diepste geheim

Spionage-operaties van Nederlandse onderzeeboten van 1968 tot 1991

Jaime Karremann

Marineschepen.nl

Tweede, herziene druk

© 2017 Jaime Karremann, BWV Media | Marineschepen.nl

BWV Media | Marineschepen.nl
Amsterdam

Afbeelding omslag: Hr.Ms. Zwaardvis (S806), collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie

Omslagontwerp: Claudio Encina, Manoverboord.eu, Amsterdam

Ontwerp kaarten: Cas Fijen, Fijen designs, Amsterdam

Foto auteur: Marleen Vermeulen

Vormgeving binnenwerk: BoekenGilde, Enschede

Druk en afwerking: BoekenGilde, Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

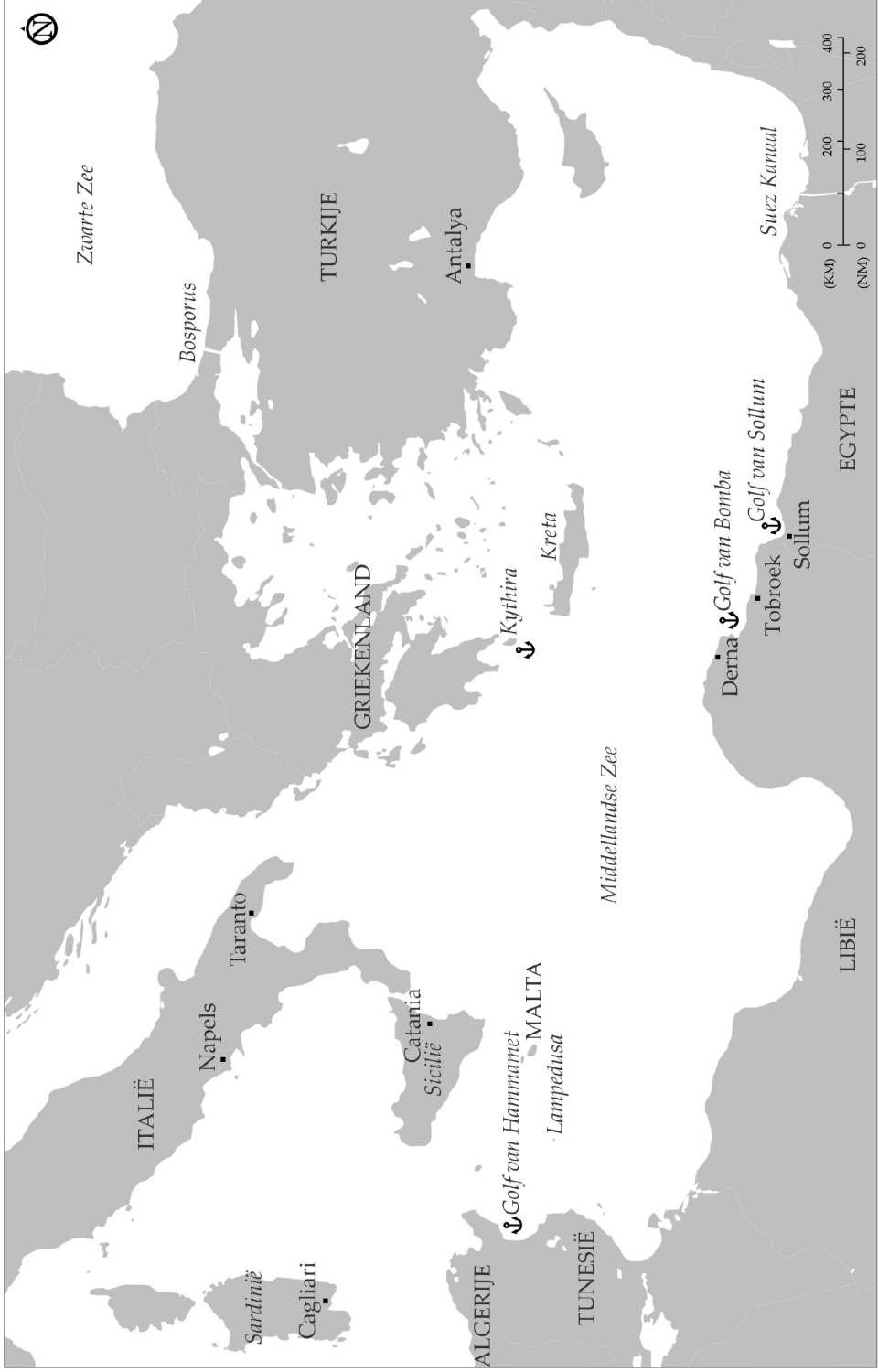
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or in any means – by electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise – without prior written permission of the publisher.

ISBN: 978-90-826995-1-7

NUR: 689

www.marineschepen.nl

Inhoudsopgave

Kaarten

1. Dit is geen oefening	9
2. De grootste Nederlandse spionnen tijdens de Koude Oorlog	15
3. Operatie IJsc0, het ijzige avontuur van Hr.Ms. Dolfijn	21
4. De avonturen van Britse en Amerikaanse boten	33
5. Nieuwe boten, nieuwe mogelijkheden	37
6. Het stille noorden	49
7. De vier zijden van een onderbroek	65
8. De grootste tankslagen van de Koude Oorlog	79
9. Naast de pot vissen	85
10. Gevaren onder water	93
11. Het Luik van Buis	103
12. De thuiswateren: Middellandse Zee	119
13. Bij de Sovjets op bezoek	127
14. Meer verantwoordelijkheden dan ooit	137
15. Juliett bekluren	151
16. Het warme zuiden	157
17. Actie Zeus	173
18. Tulpen voor Juliett	179
19. De vingerafdruk van geluid	185
20. Klein tegen groot	193
21. Nucleaire achtervolging	203
22. Bijna Berezina	215
23. Debriefing	223

Nawoord	229
Bijlage I: Driecilinders	235
Bijlage II: Zwaardvisklasse	237
Noten	239
Geraadpleegde bronnen en literatuur	245

1

Dit is geen oefening

Koninginnedag 1989. Geen vrijmarkt, overvol Amsterdam of een Koninklijke Familie met oudhollandse spelletjes voor 72 Nederlandse mannen. Ze voeren die zaterdagmiddag 30 meter onder het spiegelgladde wateroppervlak van de Middellandse Zee. Hier werd niet gezongen of gedronken. Hier was men muisstil en geconcentreerd aan het werk. In de commandocentrale speurden operators hun sonarbeeldschermen af naar nieuwe contacten, klonk in de verte hydraulisch gesis als de roerganger de roeren bediende, meldden de officieren gebogen over de kaart de posities en stond de commandant al peinzend tussen de periscopen. De airconditioning zoemde zacht op de achtergrond. Nog even. Nog even stil blijven, nog even ongedetecteerd blijven en het is gelukt om de NAVO-vloot met schepen, helikopters, vliegtuigen én onderzeeboten ongemerkt te passeren.

De NAVO-eenheden waren weliswaar geen vijanden, het waren vrienden. Maar soms heb je ook voor je beste vrienden een groot geheim.

Ongedetecteerd blijven. Dat was een belangrijk onderdeel van de opdracht die de 37-jarige commandant van de onderzeeboot Hr.Ms. *Zwaardvis* een paar weken eerder had gekregen. Luitenant ter zee der 1^e klasse (LTZ1) Koen Hermsen moest met de *Zwaardvis* een zeer geheime inlichtingenmissie uitvoeren, een patrouille. De *Zwaardvis* moest in de Middellandse Zee marine-

schepen van de Sovjet-Unie bespieden, afluisteren, volgen, fotograferen, en nog veel meer.

Maar, het allerbelangrijkste was: blijf ongedetecteerd. Wat hij ook ging doen. De *Zwaardvis* mocht absoluut niet ontdekt worden. Door niemand. Ga inlichtingen verzamelen, maar blijf ongedetecteerd, werd hem op het hart gedrukt.

Dat betekende voor Hermsen ook dat hij ongezien de Middellandse Zee moest zien in te komen. Maar precies nu de *Zwaardvis* in het geheim de Med in moest voor een patrouille, stond een NAVO-oefening gepland bij de ingang van de Middellandse Zee, de Straat van Gibraltar. Deze zee-engte is al een uitdaging op zich. Waar Spanje en Marokko op slechts 14 kilometer afstand van elkaar liggen – dat is de helft van de Afsluitdijk – vormt zich een flessenhals in optima forma. Water en scheepvaart persen zich hier door het smalste stuk, met veel stroming en grote drukte van scheepvaartverkeer tot gevolg, nauwlettend in de gaten gehouden door de NAVO. Want behalve commerciële scheepvaart, voer de marine van de Sovjet-Unie ook regelmatig de Middellandse Zee in en uit. Daarom hadden de NAVO-lidstaten onderling afgesproken dat alle NAVO-onderzeeboten boven water de Straat van Gibraltar zouden passeren. Iedere onder water varende onderzeeboot moest dan wel een Rus zijn. Aan die afspraak kon Hermsen zich niet houden, het mocht gewoonweg niet. Hij mocht niet ontdekt worden door vijand of vriend. Vijanden waren er misschien, vrienden waren er gegarandeerd en in overvloed. En die vrienden waren niet voor een pleziertochtje gekomen; de NAVO-scheepen waren er voor de oefening Open Gate '89.¹ Gedurende die week werd een oorlog gesimuleerd en NAVO-eenheden moesten de Straat open houden, terwijl de oefenvijand de Straat wilde sluiten.² Nederlandse, Amerikaanse, Franse, Deense, Italiaanse, Britse, Portugese, Canadese torpedootjagers, fregatten, korvetten en tankers beschermden konvooien met gecharterde koopvaardis-scheepen, die de Straat in en uit voeren.³ De konvooien werden beschermd en aangevallen door dieselelektrische onderzeeboten en een nucleaire onderzee-

boot, evenals door een groot aantal vliegtuigen waaronder onderzeebootbestrijders als een Nederlandse P-3C Orion, een Duitse Atlantic en een Britse Nimrod.⁴

Niemand aan boord van de NAVO-schepen of in de organisatie van de oefening wist van de aanwezigheid van Hr.Ms. *Zwaardvis* en zeker niet van de zeer geheime opdracht. Mochten de NAVO-schepen de *Zwaardvis* ontdekken, zouden ze alarm kunnen slaan in de veronderstelling dat het om een Sovjetonderzeeboot ging. De stille entree van de *Zwaardvis* zou dan al verknald zijn.

Het onopgemerkt binnenvaren van de Middellandse Zee is normaal gesproken ook voor een onderzeeboot een hele klus, nu de bewaking van het fort een oefening bij de poort hield, was het helemaal een hels karwei voor de *Zwaardvis*. Toch is de stille, onder water varende onderzeeboot zelfs dan nog in het voordeel. Bovendien hadden Hermsen en zijn team zich lang voorbereid en een goed plan bedacht.

Sonaroperators in de commandocentrale van Hr.Ms. *Tijgerhaai* (Zwaardvisklasse) na de modernisering, maart 1989. (Foto: AVDKM/ collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

Na een havenbezoek aan Lissabon verdween de Nederlandse onderzeeboot onder water. De *Zwaardvis* sloop eerst langs de zuidkant van Portugal, Faro, richting het Spaanse Cadiz. Op de sonarbeeldschermen verschenen lange dikke strepen van oorlogsschepen die ten zuiden van de *Zwaardvis* voeren. Daar was het oefengebied van het NAVO-eskader STANAVFORLANT, waaronder het Nederlandse S-fregat Hr.Ms. *Bloys van Treslong*, gespecialiseerd in onderzeebootbestrijding.⁵ De spanning aan boord van de *Zwaardvis* liep op, maar van ontdekking was nog lang geen sprake; de schepen konden de onderzeeboot absoluut niet horen of zien. De afstand was nog veel te groot.

Die afstand werd snel kleiner, want de *Zwaardvis* moest het oefengebied passeren. Hermsen wilde namelijk de Straat niet aan de zuidkust van Spanje passeren omdat hij dan voor de Britse marinebasis in Gibraltar, het epicentrum van de oefening, langs moest. Hij had gekozen voor de noordkust van Marokko.

De *Zwaardvis* maakte tegen de avond de oversteek, vlak voor de Straat van Gibraltar en sloop richting Marokko langs de oefenarea van het NAVO-eskader. Geen schip, helikopter of vliegtuig merkte dat een 2,4 miljoen kilo zware onderzeeboot onder hun neus richting de poort van de Med voer.

Bij de Marokkaanse kust draaide de *Zwaardvis* weer bij en in de late de avond voor Koninginnedag 1989 kroop de sub stillletjes door de badkuip, die 's nachts bijna net zo heftisch was als overdag. De NAVO-oefening kende geen nachtrust en de *Zwaardvis* manoeuvreerde op zeer lage snelheid onder de marineschepen, tankers, vissertjes en veerboten door. Gelukkig maar dat het zo druk was, want juist het lawaai zorgde ervoor dat de uiterst stille *Zwaardvis* door niemand makkelijk gehoord kon worden. Tegelijkertijd zorgde de harde rotsbodem voor ontelbare echo's op de sonarschermen van schepen als ze actief pingend op zoek zouden gaan naar een onbekend, verdacht contact.⁶

In de vroege ochtend verliet de *Zwaardvis* de Straat van Gibraltar. Het moeilijkste was achter de rug, maar het gevaar

van ontdekking was nog niet geweken, want hier bevond zich ook een oefengebied van Open Gate. Onder andere Deense onderzeebootbestrijdingskorvetten belemmerden een ontspannen doorvaart richting de Med. Daarom had Hermsen ervoor gekozen om de *Zwaardvis* dicht langs de Marokkaanse kust te laten varen.

Zaterdag 29 april, Koninginnedag mag immers niet op een zondag gevierd worden, beloofde een mooie dag te worden voor de *Zwaardvis*. De sonaroperators in de commandocentrale van de *Zwaardvis* zagen weliswaar de nodige contacten op hun beeldschermen, maar die vormden geen dreiging.

Gibraltar lag mijlen achter hen, de *Zwaardvis* stoomde rustig op 70 meter diepte de Middellandse Zee in. Langzaamaan begon de bemanning opgelucht adem te halen. Plotseling meldde de machinekamer dat de Hoofd Elektromotor (HEM) veel weerstand kreeg, terwijl er niet meer van de aandrijving gevraagd werd. Hermsen liet de vaart er onmiddellijk afhaken en de periscoop opzetten, want de ervaren commandant wist direct wat er aan de hand was: de *Zwaardvis* was gevangen.

Zelfs op 70 meter diepte kon Hermsen in het heldere water van de Middellandse Zee de staart van de boot zien en erger nog: de lange, lange vislijnen met enorme tonijnhaken en grote oranje ballen. Nu boven water komen, zelfs naar periscoopdiepte gaan, was absoluut geen optie. Dan zou ontdekking bijna gegarandeerd zijn in het heldere, vlakke zeewater. Hermsen besloot om te wachten tot het donker werd.

Onder een fonkelende sterrenhemel brak om 01:45 uur de grote zwarte toren van de *Zwaardvis* behoedzaam door het wateroppervlak van de Alboránzee. De schipper, een onderofficier van de Nautische Dienst, ging aan dek en kapte met een grote bijl de lange lijnen van het voorduikroer. Dik een uur was de *Zwaardvis* boven water geweest, toen was de boot weer vrij en liet zich in de diepte zakken.

De eerste hindernis van de reis was genomen. De *Zwaardvis* vervolgde zijn lange reis naar het patrouillegebied aan de andere kant van de Middellandse Zee in de Golf van Sollum, Egypte.

Het NAVO-eskader dat had deelgenomen aan Open Gate, koerste na afloop naar het noorden. In juni, ruim een maand later, meerden de vijf schepen af in Den Helder voor de Nationale Vlootdagen 1989. Een steiger verderop lag Hr.Ms. *Zwaardvis*, met een lange rij dagjesmensen ernaast in fleurige zomeroutfits die geduldig wachtten op de rondleiding. Alsof er niets was gebeurd.⁷